

4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Bilinçli Tüketecilik

İlker DERE*
İbrahim AKTAŞLI**

ÖZ

Tüketicilerin tüketim sürecinde birçok hak ve sorumluluğu bulunmaktadır. Tüketicilerin bu hak ve sorumluluklarını bilmeleri ve buna göre hareket etmeleri için bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda Türk eğitim sistemi içerisinde bilinçli tüketiciler yetiştirmek için bilinçli tüketecilik eğitimi verilmektedir. Tüketecilik eğitimi, bireylerin bilinçli bir tüketici olarak yetiştirilmesi için hazırlanan eğitim programları ve uygulamalarını kapsamaktadır. Bilinçli tüketiciler yetiştirme konusunda etkin rol oynayan derslerin başında sosyal bilgiler dersi gelmektedir. 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programının özel amaçları ve kazanımları, bu etkin rolü açıkça göstermektedir. 4. sınıfta sorumluluk becerisi ile birlikte bilinçli tüketici davranışı sergileme, kendine ait bir bütçe oluşturma, gelir-gider dengesini anlama, kaynakları israf etmeme, etkili kullanma ve tasarruf yapma gibi nitelikler vurgulanmıştır. 5. sınıfta bireyin bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanması, üretim, dağıtım ve tüketime dayalı yeni fikirler geliştirmesi amaçlanmıştır. Bilinçli tüketecilik konuları, 4. ve 5. sınıflarda daha yoğun bir şekilde yer alırken, 6. ve 7. sınıflarda vergi, bilinçli kaynak kullanımı, e-ticaret gibi sınırlı konular ele alınmıştır. Eğitim alanında yapılan birçok çalışmada tüketici, tüketici hakları ve bilinçli tüketecilik eğitimi konuları ele alınmıştır. Ancak sosyal bilgiler ders kitaplarını bilinçli tüketecilik açısından inceleyen yalnızca bir çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Nitekim 2017 yılında sosyal bilgiler öğretim programları güncellenmiş ve 2018 yılında yeni ders kitapları basılmıştır. Bu gerçekleyle araştırmanın amacı, sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-5. sınıf) bilinçli tüketecilik konularının nasıl yer aldığını incelemektir. Bu çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmanın veri kaynakları, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okutulan 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarından oluşmaktadır. 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında bilinçli tüketecilik konularına daha fazla ağırlık verildiği için yalnızca bu iki kitap incelemeye dâhil edilmiştir. Araştırmada bilinçli tüketecilik konuları incelenmiş ve en çok kullanılan kavramlar belirlenmiştir. Ayrıca kavramların ders kitaplarında nasıl yer bulduğunu göstermek için kitaplardan alınan fotoğraflara yer verilmiştir. Araştırma sonuçları, 4. sınıf ders kitabında bilinçli tüketecilik konularının daha geniş bir şekilde yer bulduğunu ve somut etkinliklerle desteklendiğini göstermektedir. 5. sınıf ders kitabında ise 4. sınıfta öğretilen bazı konuların ve kavramların sarmallık ilkesi gereğince genişletilerek ele alındığı ve bazı yeni konuların dâhil edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, Bilinçli tüketecilik, Ders kitabı, Tüketici hakları

The Conscious Consumerism in Fourth and Fifth Grades Social Studies Textbooks

ABSTRACT

Consumers have many rights and responsibilities during the consumption process. It is needed to raise their awareness in order for consumers to know their rights and responsibilities and act accordingly. In this context, conscious consumerism education is provided with the aim of bringing up consumers within the Turkish education system. Consumer education includes training programs and practices designed to educate individuals as a conscious consumer. Social studies lessons are one of the most important courses in raising conscious consumers. The specific objectives and achievements of the 2017 Social Studies Curriculum clearly show this effective role. In the 4th grade, the following skills are emphasized together with the skill of responsibility: exhibiting conscious consumer behavior, creating his or her own budget, understanding the income-expense balance, not wasting resources, use effectively and save money. In the 5th grade, it is aimed that the individual uses his or her rights as a conscious consumer and develops new ideas based on production, distribution, and consumption. While conscious consumerism issues are more intense in 4th and 5th grades, limited subjects such as tax, conscious resource use, and e-commerce were discussed in 6th and 7th grades. In many studies in the field of education, consumer, consumer rights and conscious consumer education topics are discussed. However, it has been determined that there was only one study examining the social studies textbooks with regard to conscious consumerism. As a matter of fact, social studies teaching programs were updated in 2017 and new textbooks were published in 2018. For this reason, the aim of the study is to examine how conscious consumerism issues are included in social studies textbooks (4th-5th grades). In this study, the document analysis method was used. The data sources of this study are 4th grade and 5th-grade social studies textbooks, which were taught in the 2018-2019 academic year. As the conscious consumerism is more focused on 4th and 5th-grade social studies textbooks, only these two books are included in the review. In the study, conscious consumerism topics were examined and the most commonly used concepts were determined. Frequencies were used to highlight the most commonly used concepts. In addition, the photographs taken from the books are used to prove how the concepts have been included in the textbooks. The study results show that in the 4th-grade textbook, conscious consumerism is covered in more detail and supported by concrete activities. In the 5th grade textbook, it has been seen

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmeddin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-0993-7812, idere@erbakan.edu.tr

**Sosyal Bilgiler Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, orcid no: 0000-0001-6504-3624, ant_ibrahimaktasli@hotmail.com

Makalenin Gönderim Tarihi: 28.07.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 12.09.2019

that some of the subjects and concepts taught in the 4th grade were extended by the principle of helicity and some new subjects were included.

Keywords: Social studies, Conscious consumerism, Textbooks, Consumer rights

1. Giriş

Bireylerin sağlıklı bir yaşam sürdürebilmesi, öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine bağlıdır (MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], 2013). İnsanın yaşamını sürdürmesini sağlayacak kadar beslenme, giyinme, barınma, korunma ve temizlik gibi temel ihtiyaçların karşılanması; ısınma, içecek ve kullanılacak su bulma, ulaşım ve haberleşme hizmetlerine ulaşabilmesi, en temel haklarıdır. Her tüketici bu hakları isteyebilme, bu haklara zorlanmadan erişebilme ve bunları aktif bir biçimde kullanabilme imkânına sahip olmalıdır. Buna göre bütün vatandaşlar tüketicidir ve onların hakları korunmalıdır (MEB, 2012).

Tüketici hakları konusunda devlet kuruluşları, işletmeler ve birer tüketici olan insanların bilinçli hareket etmeleri oldukça önemlidir (Kırkbir ve Cañelik, 2015). Bu haklar, yasal metinlerde yer bulmuş ve güvence altına alınmıştır. Öncelikle 1985 yılında Uluslararası Tüketici Birlikleri Örgütü'nün (IOCU) önerisiyle Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda tüketicilerin korunması tartışılmış ve oybirliğiyle uluslararası anayasa niteliğinde olan "Tüketicilerin Korunması İlkeleri Rehberi" çıkarılmıştır. Toplantının ardından bütün devletlerin bu ilkeleri uygulaması istenmiştir (Hayta, 2006). Türkiye'nin de taraf olduğu 1985 tarihli Birleşmiş Milletler Evrensel Tüketici Hakları Bildirgesi'ne göre dokuz temel ve evrensel tüketici hakkı vardır. Bunlar; "temel ihtiyaçların karşılanması hakkı", "sağlık ve güvenlik hakkı", "bilgi edinme hakkı", "eğitilme hakkı", "zararların giderilmesi hakkı", "sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı", "ekonomik çıkarların korunması hakkı", "seçme hakkı" ve "temsil edilme, örgütlenme, sesini duyurma hakkı"dır (Kepenekci ve Ökdem, 2013).

Türkiye'de ise 1982 Anayasası'yla tüketici hakları garanti altına alınmıştır. Anayasa'nın 172. maddesinde: "*Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder.*" hükmüne yer verilmiştir (TBMM, 2019). Buna paralel olarak öncelikle 1995 yılında 4077 sayılı Tüketici Korunması Hakkında Kanun (Resmi Gazete, 8 Mart 1995) çıkarılmıştır. Ardından 2003 yılında 4822 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (Resmi Gazete, 14 Mart 2003) ve 2013 yılında 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun yayınlanmıştır (Resmi Gazete, 28 Kasım 2013).

Anayasada açıkça ifade edilen tüketici hakları ve tüketicilerin bilinçlendirilmesi konularını eğitimin bir parçası haline getirmek için tüketici eğitimine önem vermek gerekmektedir. Tüketici eğitimi, tüketicilerin hakları ve sorumlulukları konusunda bilinçlenmeleri için yapılan her türlü eğitimi kapsar. Bu eğitimlerde tüketiciler, hak sahibi oldukları durumlar, sorumluluklar, hak arama yolları ve zamanları, kendilerini koruyan yönetsel ve hukuksal düzenlemeler konusunda bilinçlendirilir (Kepenekci ve Ökdem, 2013). Bu durum, bilinçli tüketiciliğe işaret etmektedir. Uluslararası ve ulusal ölçekte yasal düzenlemelerle güvence altına alınan tüketici hakları, bilinçli tüketicilerin yetiştirilmesiyle korunabilir. Bilinçli tüketiciğin toplumda ve bireyler arasında yerleşmesinde ve gelişmesinde devlete, okullara, özel kuruluşlara ve tüketici örgütlerine önemli görevler düşmektedir. Nitekim 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 59. maddesinin (1) bendinde: "*Tüketicinin bilinçlendirilmesi konusunda örgün ve yaygın eğitim kurumlarının ders programlarına, Bakanlığın görüşü alınarak Millî Eğitim Bakanlığınca gerekli ilaveler yapılır.*" ibaresine yer verilmiştir (Resmi Gazete, 28 Kasım 2013). Bu kanun, bilinçli tüketiciler yetiştirme konusunda eğitim kurumlarına doğrudan sorumluluk yüklemektedir.

Öncelikle yetiştirilmek istenen bilinçli tüketicilerin ne tür niteliklere sahip olması gerektiği tanımlanmalıdır. Literatürde bilinçli tüketici konusunda birçok tanım bulunmaktadır. Temel olarak bilinçli tüketici; haklarını bilen, kullanan ve ihtiyaçlarına göre alışveriş yapan birey olarak tanımlanabilir (Buğday, 2015). Bilinçli tüketiciğin "sosyal sorumlu tüketim", "etik tüketim", "sade tüketim", "rasyonel tüketim" ve "çevresel tüketim" olmak üzere beş önemli boyutu vardır (Buğday ve Babaoğul, 2016). Bu boyutlar, bir bütün olarak bilinçli tüketiciyi ifade etmektedir.

Beş önemli boyuta sahip olan bilinçli tüketiciğin nihai amaçlarından birisi, Türkiye Cumhuriyeti için 'iyi vatandaş' yetiştirmektir. 'İyi vatandaş', vatanını seven, kanunlara uyan, yardımsever, topluma aktif şekilde katılan, ahlâklı ve çevresine saygılı bir bireydir (Kılınç ve Dere, 2013). Bir bakıma 'iyi vatandaş', toplumsal etkinliklere aktif bir şekilde katılan, haklarını ve sorumluluklarını bilen ve sahip olduğu hakları etkin bir

şekilde kullanan kişidir (Dere, Kızılay ve Alkaya, 2017). ‘İyi vatandaş’ ve bilinçli tüketicilik kavramları sorumluluk, farkındalık ve duyarlılık gibi ortak değerleri içermektedir.

Türk eğitim sistemi içerisinde bilinçli tüketicilik eğitimi 1. sınıftan başlamaktadır. Bu sınıfta bireylerin özellikle ihtiyaç ve istek kavramlarını tanıması ve kaynakların verimli kullanılması gibi bilinçli tüketicilik davranışlarını sergilemesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda 2018 Hayat Bilgisi Öğretim Programı’nda (1-3. sınıflar); istek ve ihtiyaçlar arasındaki farkları ayırt etme, parayı tutumlu kullanma, yiyecek satın alınan yer, ürünün rengi, şekli, kokusu, son kullanma tarihi ve içeriklerine dikkat ederek alışveriş yapmanın önemine değinilmiştir (MEB, 2018a).

Bilinçli tüketiciler yetiştirilmesi beklenen en önemli derslerden biri de sosyal bilgilerdir (Sağlam, 2010). Ayrıca 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nın ana amaçlarından birisi, bilinçli tüketicilik becerilerinin geliştirilmesidir. İlgili programın “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” öğrenme alanında öğrencilerin ülke ekonomisinin sınırlı kaynakları olduğunu kavraması, mevcut kaynakları koruması ve etkili kullanması ve yaşadığı yerin ekonomik koşullarına cevap verebilecek girişimlerde bulunması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bunların yanında bilinçli tüketicilik eğitimi kapsamında araştırma, karar verme, finansal okuryazarlık, öz denetim, iş birliği, yenilikçilik ve girişimcilik becerileriyle sorumluluk ve tasarruf değerlerinin kazandırılması amaçlanmıştır (MEB, 2018b).

Öncelikle 2017 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" öğrenme alanında birlikte bilinçli tüketici davranışı sergileme, kendine ait bir bütçe oluşturma, gelir-gider dengesini anlama, kaynakları israf etmeme, etkili kullanma ve tasarruf yapma gibi nitelikler vurgulanmıştır (MEB, 2018b). Ayrıca 2017 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nda yine "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" öğrenme alanında ekonomik faaliyetlerin hayatımıza etkisini analiz etme, bireyin bilinçli bir tüketici olarak haklarını kullanması, üretim, dağıtım ve tüketim kavramlarıyla ilgili yeni fikirler geliştirmesi gibi kazanımlar bulunmaktadır. Bu kazanımlarla bağlantılı olarak sorumluluk değerinin yanı sıra iş birliği, yenilikçi düşünme, araştırma ve girişimcilik gibi temel becerilere yer verilmiştir. Ayrıca bilinçli tüketicilik konuları, 4. ve 5. sınıflarda daha yoğun bir şekilde yer alırken, 6. ve 7. Sınıf kademelerinde vergi, bilinçli kaynak kullanımı, e-ticaret gibi sınırlı konular ele alınmıştır (MEB, 2018b).

Öğretim programlarında önemli bir yere sahip olan tüketici, tüketici hakları ve bilinçli tüketicilik eğitimi gibi konular, eğitim alanında yapılan birçok çalışmada ele alınmıştır. Bu çalışmalarda tüketim davranışları (Altıok, 2010; Demir, 2018; Sert, 2002; Sezgin, 2008; Uysal, 2017), tüketicilik bilinç düzeyleri (Akyüz, 2009; Ersoy ve Nazik, 2006; Malbeği ve Sağlam, 2013; Nazik, 2006; Sağlam, 2010; Uyanık, 2015), bilinçli tüketicilik eğitimi (Ersoy ve Papatğa, 2015; Malbeği, 2011; Ünay, 2012; Pınarcı, 2007; Özkaya, 2013) gibi konular incelenmiştir.

Uygulamalı çalışmaların dışında öğretim programları (Güvenç, 2017) ve ders kitaplarında bilinçli tüketicilikle ilgili konuları ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Sosyal bilgiler ders kitaplarını bilinçli tüketicilik açısından incelediği tespit edilebilen tek çalışma, Kepenekci ve Ökdem (2013) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada hayat bilgisi ve sosyal bilgiler ders kitaplarında tüketici hakları konusuna ne düzeyde yer verildiği incelenmiştir. Araştırma sonuçları, tüketim sırasındaki hakların en fazla, tüketim sonrasındaki hakların en az düzeyde ders kitaplarında yer bulduğunu göstermiştir. İlgili çalışmada 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve 2009 Hayat Bilgisi Öğretim Programı’na göre hazırlanan ders kitapları incelenmiştir. Bu çalışmadan sonra ders kitaplarındaki bilinçli tüketicilik konularını inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Nitekim 2017 yılında Sosyal Bilgiler Öğretim Programları güncellenmiş ve 2018 yılında yeni ders kitapları basılmıştır. Kitaplar incelendiğinde bilinçli tüketicilik konularının 4. ve 5. sınıflarda daha yoğun bir şekilde yer aldığı, 6. ve 7. sınıflarda vergi, bilinçli kaynak kullanımı, e-ticaret gibi sınırlı konuların ele alındığı görülmüştür. Bu gerekçeyle araştırmanın amacı, sosyal bilgiler ders kitaplarında (4-5. sınıf) bilinçli tüketicilik konularının nasıl yer aldığını incelemek olarak belirlenmiştir. Bu çalışma, 2018 yılında basılan sosyal bilgiler ders kitaplarında bilinçli tüketicilik konularının nasıl yer bulduğunu ortaya koyarak sosyal bilgiler derslerinde bilinçli tüketici eğitimi konusundaki arayışlara ve tartışmalara da katkı sağlayabilir.

2. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, veri kaynakları, veri toplama ve analiz süreci kapsamında yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Araştırma Modeli

4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında bilinçli tüketici konularına nasıl yer verildiğini ortaya koymak amacıyla doküman incelemesi (analizi) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı kaynak ve materyallerin analizidir. Bu araştırma yönteminde hangi dokümanların veri kaynağı olarak kullanılabilmesi araştırma problemi ile yakından ilgilidir. Eğitimle ilgili bir araştırma yapılırken, eğitim alanında hazırlanan ders kitapları, öğretim programları, öğrenci kayıtları, öğrenci ders ödevleri ve sınavları, ders ve ünite planları, öğretmen dosyaları, eğitimle ilgili resmi belgeler, vb. kaynaklar doküman analizine konu olabilirler (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

2.2. Veri Kaynakları

Veri toplama, bir araştırmaya ilişkin nitelikli bilgiler toplamayı amaçlayan bir dizi faaliyet (Creswell, 2016). Bu araştırmanın veri kaynakları, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2018-2019 eğitim-öğretim yılında okutulan 4. sınıf ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarıdır. Bu kapsamda yazarı Sami Tüysüz olan ve Tuna Matbaacılık A.Ş. tarafından basılan 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ile yazarı Erhan Şahin olan ve Anadolu Yayıncılık tarafından basılan 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı incelenmiştir. 4. ve 5. sınıf ders kitaplarında bilinçli tüketici konuları daha geniş bir şekilde ele alındığı için yalnızca bu iki kitap incelenmiştir.

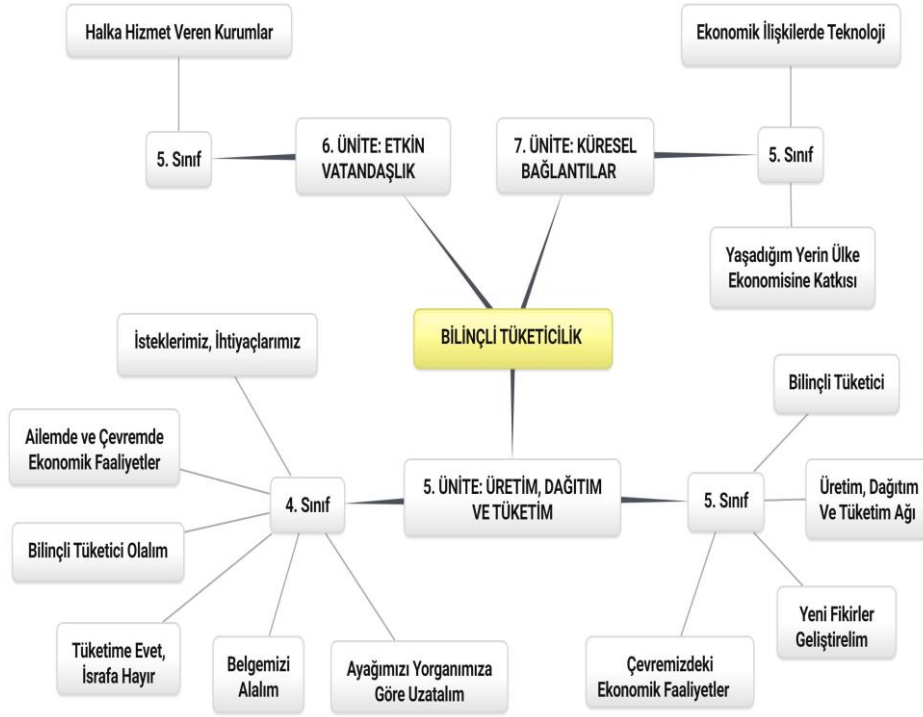
2.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

4. sınıf ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında bilinçli tüketici konularının yer aldığı tüm üniteler, içerik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi, bazen metinde tekrar edilen kelimeler veya temalar açısından taranması anlamına da gelmektedir (Patton, 2018). Bu özellikler dikkate alınarak içerik analizinin klasik safhaları takip edilmiştir. Öncelikle ders kitaplarında yer alan bilinçli tüketici konuları kodlanarak en çok kullanılan kavramlar belirlenmiştir. Bu aşamada kodlanan kavramların birbiriyle olan ilişki ve kapsam ilişkilerini (Öner, 1986; Durusoy, 2005) göstermek için kavram haritaları hazırlanmıştır. Örneğin; ekonomi kavramı üretim, dağıtım, tüketim gibi kavramların kapsamı olarak değerlendirilmiştir. En çok kullanılan kavramları göstermek için frekanslar kullanılmıştır. Ayrıca kavramların ders kitaplarında nasıl yer bulduğunu kanıtlamak için kitaplardan alınan örneklerin fotoğraflarına yer verilmiştir.

Bilimsel araştırmaların inanırılığını sağlayan iki kavram, geçerlilik ve güvenirliliktir (Silverman, 2018). Geçerlilik ve güvenirlilik, araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulması, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması ile bulguların sunulması aşamalarını yakından ilişkilidir (Merriam, 2018). Bu gerekçelerle araştırmanın güvenirliliği ve geçerliliğini artırmak için ders kitapları araştırmacılar tarafından öncelikle birbirinden bağımsız ele alınmış, ardından iki araştırmacı birlikte değerlendirmiştir. Görüş ayrılıkları tartışılarak analiz ve yorumlama sürecine yansıtılmıştır.

3. Bulgular ve Yorum

Öncelikle 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında bilinçli tüketici konularının yer aldığı ünitelere ve konu başlıklarına Şekil 1'de yer verilmiştir:

Şekil 1. 4 ve 5. sınıf ders kitaplarındaki üniteler ve konu başlıkları (Tüysüz, 2018; Şahin, 2018)

Şekil 1’de görüldüğü gibi bilinçli tüketicilik konuları, Üretim, Dağıtım ve Tüketim, Etkin Vatandaşlık ve Küresel Bağlantılar adlı üç üniteye yer almıştır. Ancak en fazla Üretim, Dağıtım ve Tüketim ünitesinde bilinçli tüketicilik konularına ağırlık verildiği görülmektedir. Bu aşamada ilk olarak 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bilinçli tüketicilik konuları incelenmiştir.

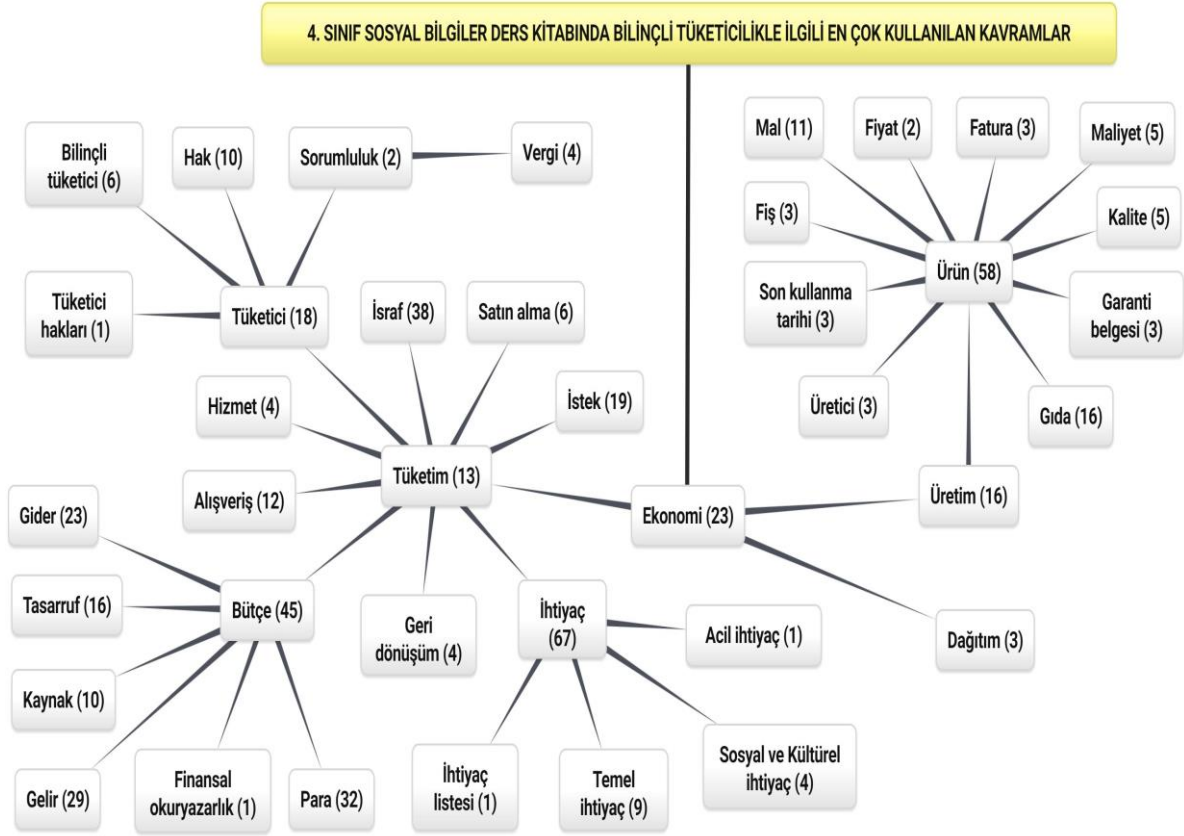
3.1. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Bilinçli Tüketicilik

4. sınıf ders kitabında bilinçli tüketicilik konularına yalnızca “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ünitesinde yer verilmiştir. Kitapta bilinçli tüketicilikle ilgili konuların ele alındığı ünite ve konu başlıkları, Şekil 2’de sunulmuştur:

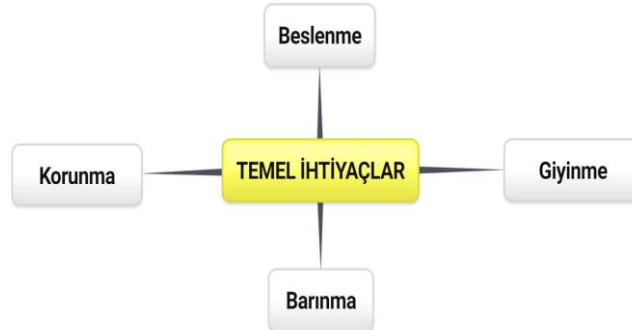
Şekil 2. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ünite ve konu başlıkları (Tüysüz, 2018; Şahin, 2018)

Şekil 2’de görüldüğü gibi 4. sınıfta bilinçli tüketici konuları, yalnızca “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ünitesinde altı konu başlığına ayrılarak ele alınmıştır. Bu konu başlıklarına bağlı olarak bazı kavramlara daha fazla vurgu yapıldığı görülmüştür. Bilinçli tüketici, doğal olarak ekonomi kavramının etrafında şekillendirilmiştir. Ekonomi ve bilinçli tüketici kavramlarının ilişkili olduğu diğer kavramların frekansları, Şekil 3’te verilmiştir:

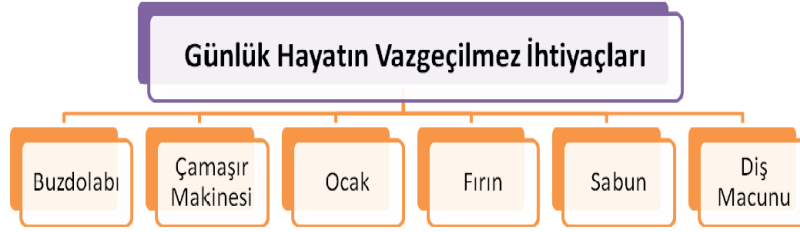
Şekil 3. 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bilinçli tüketiciyle ilgili en çok kullanılan kavramlar (Tüysüz, 2018)

Şekil 3’te de görüldüğü gibi 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında en fazla kullanılan kavram ihtiyaç (67) kavramı olmuştur. İhtiyaç kavramı, tüketim kavramının bir parçası olarak ele alınmıştır. Ders kitabında ihtiyaç kavramı işlenirken, öncelikle temel ihtiyaçlara ve bu ihtiyaçların giderilmesinin önemine değinilmiştir. Temel ihtiyaçlar, ders kitabında Şekil 4’te şu şekilde ifade edilmiştir:

Şekil 4. Temel ihtiyaçlar (Tüysüz, 2018: 123)

Temel ihtiyaçların yanında günlük hayatın vazgeçilmezleri hâline gelmiş olan başka ihtiyaçların da olduğu belirtilmiştir. Günlük hayatın vazgeçilmez ihtiyaçları, Şekil 5’te şu şekilde örneklendirilmiştir:

Şekil 5. Günlük hayatın vazgeçilmez ihtiyaçları (Tüysüz, 2018: 123)

Ayrıca insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabildikleri ölçüde mutlu oldukları ve bu önemle yaşadıkları sürece her şeyden önce temel ihtiyaçlarını gidermeye gayret ettikleri anlatılmıştır. Bununla birlikte insanların günlük hayatın temel ve vazgeçilmez ihtiyaçlarını giderdikten sonra isteklerini gerçekleştirebileceklerine değinilmiştir (Tüysüz, 2018, s. 123).

Bireysel eğilimler ve taleplerin sonucunda ortaya çıkan sosyal ve kültürel ihtiyaçlar, Şekil 6'da vurgulanmıştır:

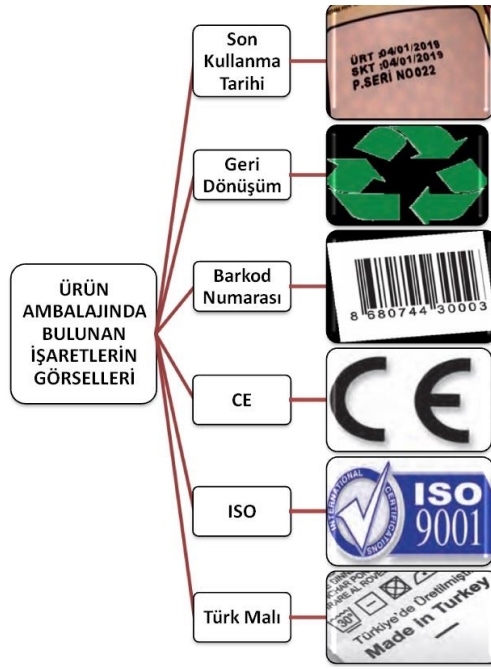

Şekil 6. Sosyal ve kültürel ihtiyaçlar (Tüysüz, 2018: 124)

Kitapta sosyal ve kültürel ihtiyaçların aynı zamanda birer istek oldukları ve bu ihtiyaçların yeterince karşılanmaması durumunda temel hayati faaliyetlerin doğrudan olumsuz şekilde etkilemeyeceğine dikkat çekilmiştir. Ancak bu ihtiyaçların insanların başkalarıyla iletişim kurma, sosyal kabul ve özgüven kazanma gibi çeşitli psikolojik ve duygusal yararlarının önemi açıklanmıştır. Ayrıca geliştirici değerlendirme sorusu olarak öğrencilere: “Sosyal ve kültürel ihtiyaçlarımızı karşılamak amacıyla yaptığımız faaliyetlere hangi örnekleri verebilirsiniz?” (Tüysüz, 2018, s. 124) sorusu yöneltilmiş ve öğrencilerden kendi yaşamlarından örnekler vermeleri istenmiştir.

Ders kitabında (Tüysüz, 2018) en fazla kullanılan kavramlardan biri de ürün (58) olmuştur. Üretim kavramının bir parçası olarak kitapta yer bulan ürün kavramı; gıda (16), mal (11), maliyet (5), fatura (3), fiş (3), garanti belgesi (3), son kullanma tarihi (3) ve üretici (3) gibi diğer kavramları kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca ürün kavramının kaliteli, sağlıklı ve aile bütçesine uygun olma gibi niteliklere sahip olması gerektiği örneklerle açıklanmıştır.

Ürün kavramıyla bağlantılı olarak bir ürün satın alınırken, o ürünün sağlıklı ve güvenilir olduğunu gösteren bazı işaretlere Şekil 7’de şu şekilde yer verilmiştir:

Şekil 7. Ürün ambalajında bulunan işaretlerin görselleri (Tüysüz, 2018: 135)

Şekil 7'de yer verilen ürün işaretlerine dikkat ederek alışveriş yapmanın bilinçli tüketiciliğin bir gereği olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca ürün işaretlerinin anlamlarını pekiştirmek için sayfa 135'teki bir etkinlik örneği sunulmuştur:

Yapınız

Evinizde kullandığınız gıda ve temizlik ürünlerinden beş tanesini seçiniz. Bu ürünlerin adlarını ve hangi ülkede üretildiğini, ambalajının geri dönüştürülebilir malzemelerden yapıldı yapılmadığını ve üzerlerinde TSE, CE, ISO gibi kalite ve güvenlik işaretlerinden hangilerinin bulunduğunu tablodaki yerine yazınız.

Ürün Adı	Üretim Yeri	TSE	CE	ISO	Geri Dönüşüm

Görsel 1. Yapınız etkinliği (Tüysüz, 2018: 135)

Ders kitabında en fazla kullanılan bir diğer kavram, bütçe (45) olmuştur. Tüketim kavramının bir parçası olarak kitapta yer bulan bütçenin; para (32), gelir (29), gider (23), tasarruf (11), kaynak (10), birikim (5) ve finansal okuryazarlık (1) kavramlarını içerdiği görülmüştür. Ancak öğrencilerin bütçe kavramını somutlaştırabilmeleri için daha çok aile bütçesi üzerinde durulmuştur. Aile bütçesi: "ailemizin gelir ve giderlerini gösteren liste" şeklinde tanımlanmıştır. Aile bütçesi hazırlanırken gelir ve gider dengesine dikkat edilmesi gerektiği, aksi durumda sorumsuzca hareket edip giderlerinden daha fazla harcama yapan ailelerin borçlanmak zorunda kalacakları anlatılmıştır. Bu bilgileri günlük hayatla ilişkilendirmek için Görsel 2'deki aile bütçesi örnek verilmiştir:

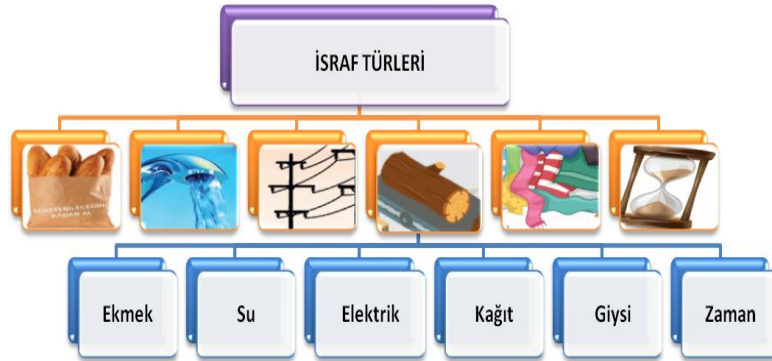

Ailemizin Aylık Bütçesi	
Gelirlerimiz (TL)	
Annemin maaşı	= 2100
Babamın maaşı	= 3200
+	
Toplam gelirimiz	= 5300 TL
Giderlerimiz (TL)	
Kira	= 1000
Mutfak	= 1600
Yakıt	= 300
Elektrik	= 100
Su	= 60
Ulaşım	= 350
Taksit	= 400
Giyim	= 350
Telefon	= 60
Eğlence	= 200
+	
Diğer giderler	= 400
+	
Toplam giderimiz	= 4820 TL
Gelirlerimiz	= 5300
- Giderlerimiz	= 4820
Kalan paramız	= 480 TL

Görsel 2. Aile bütçesi örneği (Tüysüz, 2018: 139)

Örnekte görüldüğü gibi, bir aile bütçesinin en önemli gider kalemleri; ev kirası, yakıt, elektrik, su gibi temel ihtiyaçlardır. Ancak örnek aile bütçesinde yer alan anne ve baba gelirleri arasındaki açıklanmayan farklılıklar, öğrencilerin konuyu somutlaştırmasında sorunlara neden olacaktır. Bunların dışında aile bütçesi anlatılırken, Görsel 3'te görüldüğü gibi finansal okuryazarlık becerisine yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Bu durum, finansal okuryazarlık becerisinin bireylerin bütçelerini doğru yönetmeleri için gerekli becerilerinden biri olduğunu göstermektedir.

Yine tüketim kavramının bir parçası olarak en çok vurgulanan kavramlardan biri de israftır (38). Kitapta; yiyebileceğimizden fazla gıda alma, elbise ve ayakkabılarımızı çabuk eskitme, aşırı su tüketme, lambayı boş yere yakma gibi örneklerle israfın boyutları yansıtılmıştır. Ayrıca israf türlerinin neler olduğu şu şekilde örneklenmiştir:

Şekil 8. İsfraf türleri (Tüysüz, 2018: 144-148)

Ayrıca israf kavramıyla ilişkili olarak kaynakları etkin kullanmanın önemine değinilmiştir. İsfraf kavramından sonra bütçe kavramıyla bağlantılı olarak para (32) kavramına yer verilmiştir. Kitapta paranın etkin kullanımı anlatılırken ilginç ve sorunlu ifadeler kullanılmıştır. Bu ifadelerin geçtiği örnek, Görsel 4'te (s. 138) sunulmuştur:

AYAĞIMIZI YORGANIMIZA GÖRE UZATALIM.

“Ayağımı yorganıma göre uzat.” atasözüyle insanlara verilmek istenen mesaj nedir?

Para, ihtiyaçlarımızı karşılamak amacıyla kullandığımız bir değişim aracıdır. Çocuklar genellikle paranın sonsuz miktarda olduğunu ve büyükleri tarafından bol bol kazanıldığını düşünürler. Oysa para kazanmak kolay bir iş değildir. Bu nedenle tutumlu olmalı, gereksiz yere para harcamamaya dikkat etmeliyiz. Ayrıca paramızın tamamını kullanmayıp ihtiyaçlarımızı karşıladıktan sonra kalan kısmını biriktirmeye çalışmalıyız.

Görsel 4. Çocukların paraya ilişkin düşüncesi (Tüysüz, 2018: 138)

Görsel 4'te çocukların genellikle paranın sonsuz miktarda bulunduğunu ve büyükler tarafından bol bol kazanıldığını düşündükleri anlatılmıştır. Ayrıca ihtiyaçların bir sıraya konulması, ihtiyaç sırasına göre paranın denetimli olarak harcanması ve ihtiyaç olmayan ürünlerin alınmaması gerektiği vurgulanmıştır (Tüysüz, 2018, s. 138). Ancak ders kitabında bu şekilde peşin hüküm ve önyargı içeren ifadelerin kullanılmaması gerekir. Çocukların bu şekilde düşündüğüne dair bilimsel bulgular göz önünde bulundurulmadan basmakalıp ifadeler yer verilmesi, pedagojik açıdan sakıncalıdır. Bu tarz bir yaklaşımın bilinçli tüketici eğitimi de herhangi bir katkısının olması mümkün görünmemektedir.

Buraya kadar değinilen diğer kavramların kaplamı olan ekonomi (23) kavramı, daha çok üretim (16), dağıtım (3) ve tüketim (13) kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir. Özellikle ekonomik faaliyetlerin (üretim) insan ihtiyaçlarının karşılanmasına (tüketim) yönelik olarak sürdürülen işler olduğu belirtilmiştir.

Bilinçli tüketici konusunun en temel kavramlarından biri olan tüketim (13) kavramı ise ekonominin bir parçası olarak ders kitabında yer almıştır. Tüketim kavramı; ihtiyaç (67), bütçe (45), israf (38), istek (19), tüketici (18), alışveriş (12), hak (10), satın alma (6), bilinçli tüketici (6), geri dönüşüm (4) ve sorumluluk (2) gibi kavramları içermektedir. Bu kapsamda tüketim kavramını anlaşılır hale getirmek için özellikle bilinçli tüketici kavramına vurgu yapılmıştır. Bilinçli tüketicinin özellikleri, Şekil 9'daki gibi özetlenmiştir:

Şekil 9. Bilinçli tüketicinin özellikleri (Tüysüz, 2018: 132-142)

Şekil 9'daki niteliklere bakılarak bilinçli tüketiciyi şu şekilde tanımlamak mümkündür: *Bilinçli tüketici*; bütçesine göre ihtiyaç listesi hazırlayan, fiyat araştırması yapan, gereksiz harcamalardan kaçınan, hak ve sorumluluklarının farkında olan kişiye denir.

Sonuç olarak 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bilinçli tüketicilik kavramının; daha çok ihtiyaç, üretim, tüketim, bütçe, hak ve tasarruf kavramıyla ilişkili olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bazı noktalarda örnekler ve ifadelerde küçük sorunlar ve yapılan bazı gereksiz tekrarlar dışında bilinçli tüketicilik konularının 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yeterince ele alındığını söylemek mümkündür.

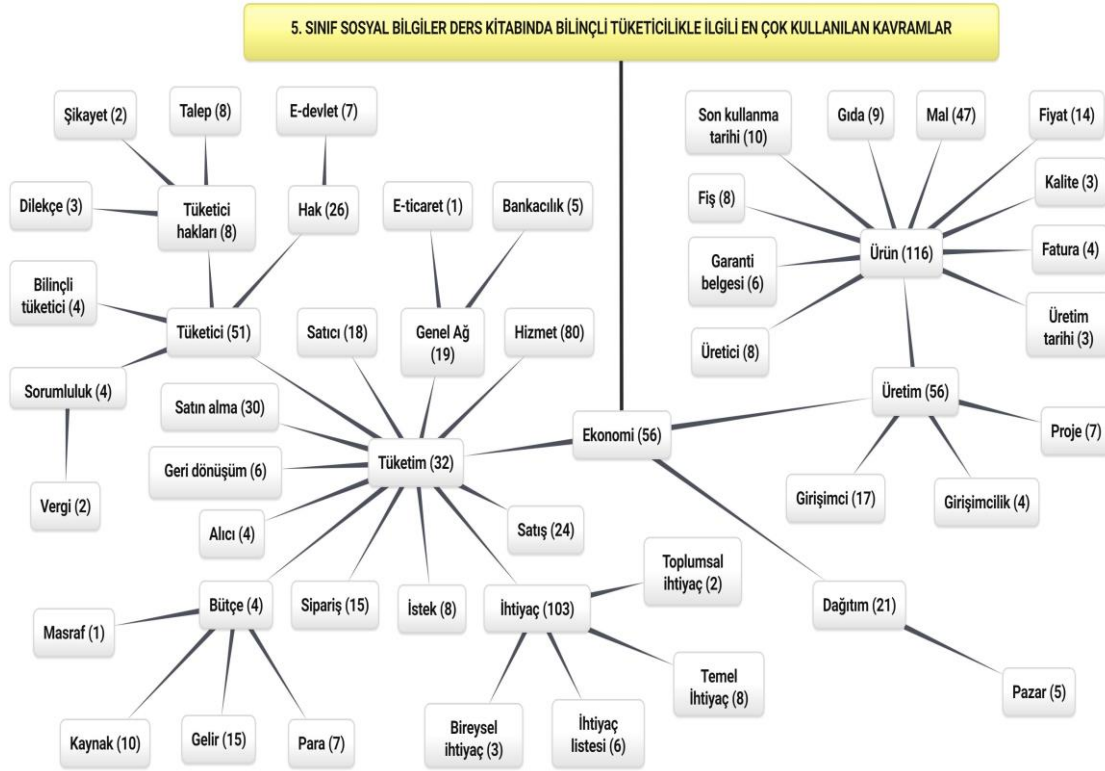
3.2. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Bilinçli Tüketicilik

5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bilinçli tüketicilik konuları; "Üretim, Dağıtım ve Tüketim", "Etkin Vatandaşlık" ve "Küresel Bağlantılar" ünitelerinde yer almıştır. Şekil 10'da bilinçli tüketicilikle ilgili konuların ele alındığı ünite ve konu başlıklarına yer verilmiştir:

Şekil 10. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında ünite ve konu başlıkları (Şahin, 2018)

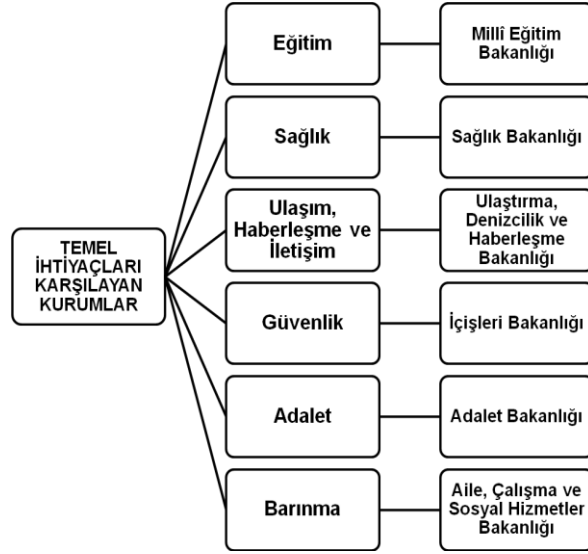
Bilinçli tüketicilik konuları, 4. sınıf ders kitabında olduğu gibi, "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" ünitesinde daha fazla yer bulmuştur. Bunun yanında farklı olarak "Etkin Vatandaşlık" ve "Küresel Bağlantılar" ünitelerinde bilinçli tüketicilik konuları işlenmiştir. Ayrıca bilinçli tüketicilik konularının yer aldığı üniteler incelendiğinde bazı kavramların ön plana çıkarıldığı tespit edilmiştir. 5. Sınıf ders kitabında bilinçli tüketicilikle ilgili en çok kullanılan kavramlar, Şekil 11'de gösterilmiştir:

Şekil 11. 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bilinçli tüketicilikle ilgili en çok kullanılan kavramlar (Şahin, 2018)

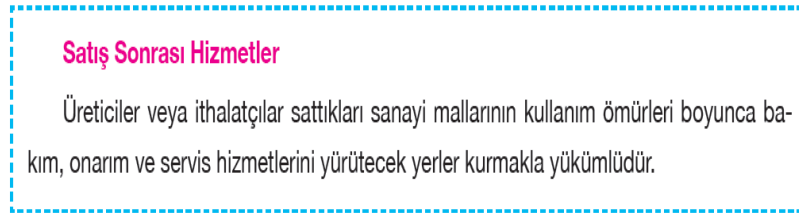
Şekil 11’de görüldüğü gibi 5. sınıf ders kitabında en fazla kullanılan kavram, ürün (116) olmuştur. Ürün kavramının içerisinde mal (47), gıda (9), fiyat (14), üretici (8), üretim tarihi (3), son kullanma tarihi (10), fiş (8), fatura (4), garanti belgesi (6) ve kalite (3) kavramları yer almıştır. 4. sınıf kitabından farklı olarak ürün kavramı; orman, tarım, gıda, kozmetik, tasarım, ticari, bitkisel, sanayi, işlenmiş ve yarı işlenmiş ürünler gibi farklı örneklerle açıklanmıştır.

Kitapta ürün kavramından sonra en fazla kullanılan ikinci kavram ihtiyaç (103) olmuştur. İhtiyaç kavramı, 4. sınıf ders kitabında olduğu gibi temel ihtiyaç (7), ihtiyaç listesi (6), bireysel ihtiyaç (3) ve toplumsal ihtiyaç (2) kavramlarıyla birlikte işlenmiştir. Farklı olarak eğitim, ulaşım, adalet, iletişim ve haberleşme gibi ihtiyaçlar, temel gereksinimler arasında gösterilmiştir. Ayrıca bu temel ihtiyaçlara cevap verebilecek kurumlar, Şekil 12’deki gibi açıklanmıştır:

Şekil 12. Temel ihtiyaçları karşılayan devlet kurumları (Şahin, 2018: 154-157)

Tüketimin bir parçası olarak ders kitabında en fazla kullanılan diğer bir kavram, hizmet (80) olmuştur. Bu kavramla para-tüketim-hizmet arasındaki ilişkinin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca bilinçli tüketimin bir parçası olarak satın alınan hizmetlerin fiş veya faturasının alınması, uygun fiyatlı ve kaliteli hizmetlerin tercih edilmesi gerektiği anlatılmıştır. Bunlara bağlı olarak tüketicinin satış sonrası haklarını somutlaştırmak için Görsel 5'teki (Şahin, 2018, s.147) örneğe yer verilmiştir:

Görsel 5: Satış sonrası hizmetler (Şahin, 2018)

5. sınıf ders kitabında kullanılan diğer kavramların kapsamı niteliğinde olan ekonomi (56) kavramı, yine üretim (56), dağıtım (21) ve tüketim (32) kavramlarıyla bağlantılı olarak açıklanmıştır. Bu kavramlar arası ilişkileri yansıtmak için üretim, dağıtım ve tüketim aşamalarını temsil eden Görsel 6'daki etkinlik kullanılmıştır:

Sıra Sizde

Aşağıda temel ihtiyaçlarımızı karşılamaya yönelik ürünlerin üretim, dağıtım ve tüketim aşamalarından bazıları verilmiştir. Diğer aşamaların nasıl olabileceğini çeşitli kaynaklardan araştırarak tablodaki uygun yerlere yazınız.

Temel tüketim ürünleri	Üretim	Dağıtım	Tüketim
Salça	Domatesler tarladan toplanır. Fabrikalarda işlenerek konserve kutularına konur ve paketlenir.		
Pirinç		Fabrikalarda paketlenen ürünler araçlarla satış yerlerine ulaştırılır.	
Yumurta			Marketten satın aldığımız yumurtaları omlet yaparak veya haşlayarak tüketebiliriz.

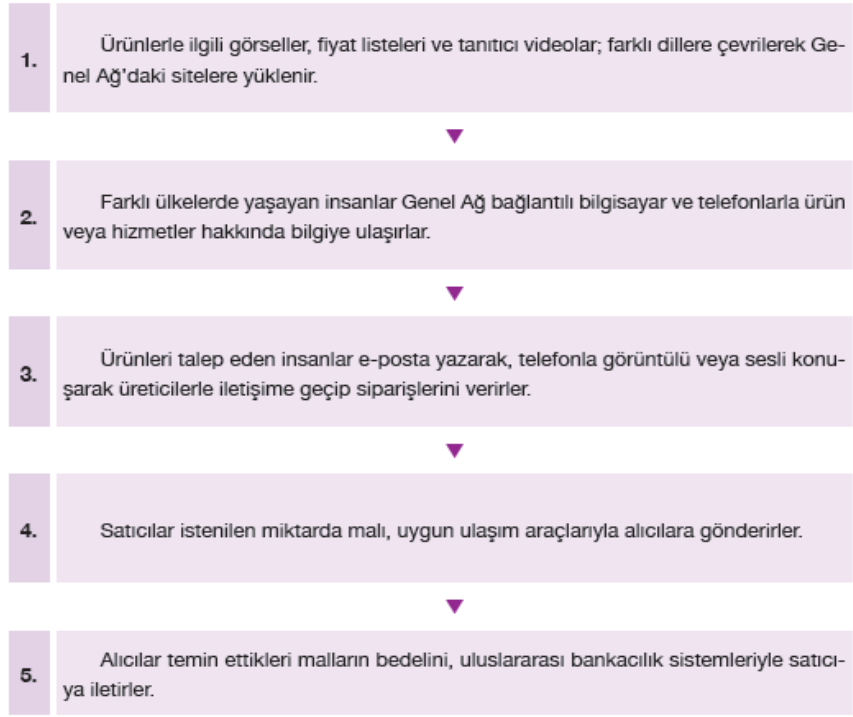
Görsel 6. Üretim, dağıtım ve tüketim etkinliği (Şahin, 2018: 137)

Görsel 5'e göre; üretim, dağıtım ve tüketim aşamaları, bir ürünün tüketiciye ulaşmasında birbirini tamamlayan sacayakları gibidir. Diğer yandan ders kitabında yalnızca Türkiye'de üretilen ürünlere değil, uluslararası ticaret, iletişim ve ulaşım teknolojisi sayesinde dünyanın her yerindeki ürünlere rahatlıkla ulaşılabilmesine vurgu yapılmıştır.

Üretim kavramının bir parçası olarak kitapta yer alan kavramlardan biri de girişimci (17) kavramıdır. Kavram açıklanırken, girişimcilerin insanlara iş imkânı, yurtdışına ürün satarak ülkeye döviz girişi sağladıkları, dolayısıyla ülke ekonomisini güçlendirdiklerine vurgu yapılmıştır. Ekonominin temel bileşenlerinden biri olarak dağıtım (21) kavramına yer verilmiştir. Bu kapsamda fabrikalarda üretilen salça, bisküvi, peynir gibi ürünlerin kamyonlarla marketlere taşınması, tarlada yetiştirilen sebze ve meyvelerin toplanarak araçlarla pazar yerlerine getirilmesi gibi çeşitli dağıtım faaliyetleri ve örnekleri gösterilmiştir.

Ekonominin üretim ve dağıtımdan sonraki üçüncü sacayağı olan tüketim (32) kavramı; ihtiyaç (103), hizmet (80), tüketici (51), satın alma (30), satış (24), genel ağ (19), satıcı (18), sipariş (15), istek (8), geri dönüşüm (6), alıcı (4) ve bütçe (4) kavramlarının kaplamı olarak kullanılmıştır. Ayrıca 4. sınıf ders kitabından farklı olarak; elektronik eşya, yumurta, ekmeğe, şeker, kıyafet, salça ve pirinç gibi temel tüketim ürünlerine ve alışveriş merkezi, zahireci, bakkal ve süpermarket gibi bu ürünlerin satın alındığı tüketim yerlerine örnekler verilmiştir.

Ders kitabında tüketim kavramıyla ilişkili ve 4. sınıf kitabından farklı olarak genel ağ (19) kavramı ele alınmıştır. Genel ağ kavramı, daha çok bankacılık (5) ve e-ticaret (1) kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır. Görsel 8'de bu ilişkiyi anlatan bir örneğe yer verilmiştir:

Görsel 7. Tüketim ve e-ticaret ilişkisi (Şahin, 2018: 185)

Görsel 7'de görüldüğü gibi tüketim malları veya hizmetler, genel ağ üzerinden e-ticaret vasıtayla satın alınabilmektedir.

Tüketim kavramının önemli bir parçası olan tüketici (51) kavramı, bu kitapta 4. sınıf ders kitabından daha geniş bir şekilde yer almıştır. Ancak yine hak (26), tüketici hakları (8), bilinçli tüketici (4) ve sorumluluk (4) kavramlarıyla ilişkilendirilerek kullanılmıştır. Özellikle bilinçli tüketicilik ve tüketici hakları kavramlarına ağırlık verilmiştir. Tüketici hakları kavramı ele alınırken, bilinçli bir tüketicinin takip etmesi gereken talep (8), şikâyet (2) ve dilekçe (3) gibi süreçler vurgulanmıştır. Bu süreçlere değinildikten sonra 4. sınıf ders kitabında yer verilen bilinçli tüketicinin özelliklerine daha geniş bir şekilde yer verilmiştir. Farklı olarak bilinçli tüketicilerin haklarını etkin bir şekilde nasıl kullanabileceği anlatılmıştır. Bu süreç Şekil 14'te Hak Arama Döngüsü olarak özetlenmiştir:

Şekil 14. Bilinçli tüketicinin hak arama döngüsü (Şahin, 2018: 147-148)

Bu döngü, araştırmacılar tarafından kitaptaki okuma parçasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde, 4. sınıf ders kitabında bilinçli tüketici konularının daha geniş ve somut etkinliklerle desteklendiği görülmüştür. 5. sınıf ders kitabında ise 4. sınıfta bazı konuların ve kavramların öğrenildiği kabulüyle, kavramların farklı boyutlarına değinildiği, yeni konular ve kavramların ele alındığı tespit edilmiştir. Ayrıca 4. sınıf ders kitabında bazı örneklerde sorunlar tespit edilmesine rağmen 5. Sınıf ders kitabında herhangi bir soruna rastlanmamıştır. Her iki kitabın da bilinçli tüketici konularının öğretimi için yeterli bilgi, örnek ve etkinlikler içerdiğini söylemek mümkündür.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu araştırmada sosyal bilgiler ders kitaplarında (4. ve 5. sınıf) bilinçli tüketici konularının nasıl yer aldığı incelenmiştir. İlk olarak 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı, bilinçli tüketici konuları ve kavramları açısından incelenmiştir. Ders kitabında bilinçli tüketici kavramlarının 4. sınıfta yalnızca “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ünitesinde yer aldığı görülmüştür. Bunun yanında ekonomi ve tüketim kavramlarına bağlı olarak en çok ihtiyaç kavramına vurgu yapıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca ihtiyaç ve istek kavramları arasındaki ayrımlar, örneklerle açıklanmış ve bilinçli tüketici kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Günümüz insanları, sadece malları değil, aynı zamanda insani hizmetleri ve dolayısıyla insan ilişkilerini de kullanan tüketim toplumunun bir parçasıdır (Baudrillard, 2016). Bu toplumun üyeleri, geçici tüketim nesnelere ve uzun soluklu olmayan tüketim alışkanlıklarına sahiptir. Tüketim toplumunda bireylerin alışkanlıkları, çok hızlı bir şekilde değişmekte ve farklılaşmaktadır. Kısacası modern tüketiciler, piyasa tarafından kolayca manipüle edilen ve yönlendirilen insanlardan oluşmaktadır (Senemoğlu, 2017). Sosyal bilgiler dersi, piyasa tarafından kolaylıkla yönlendirilemeyen, hak ve sorumluluklarının farkında olan bilinçli bireyler yetiştirmeyi amaçladığı için ders kitabında insanların ihtiyaçları ve istekleri arasındaki ayrımlar açıkça belirtilmiştir.

Ekonomi ve üretim kavramlarına bağlı olarak, öğrencilerin konuyu somutlaştırması için daha çok ürün kavramıyla ilgili örnekler verilmiştir. Ayrıca tüketim kavramına bağlı olarak bütçe, aile bütçesi özelinde somutlaştırılmıştır. Yine bütçe kavramının türevleri olan gelir ve gider kavramları örneklerle açıklanmıştır. Kepenekci ve Ökdem’in (2013) vurguladığı gibi vatandaşlık eğitiminin bir parçası olan bilinçli tüketici alışkanlıkları ilk olarak ailede kazandırılmalıdır. Ayrıca Dünder (2017) tarafından yapılan çalışmada anne-babaların bilinçli tüketici konusunda çocuklarıyla olan iletişim düzeyleri ve çocuklarının sosyal bilgiler dersindeki bilinçli tüketiciyle ilişkin ilgi düzeyleri arasında anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, ailenin bilinçli tüketiciler yetiştirme konusundaki rolünü ortaya koyması açısından önemlidir. Bunların yanında ders kitabında paranın doğru bir şekilde harcanması, gelir-gider dengesinin kurulmasının önemi, ailenin aylık gelir ve gider kalemleri üzerinden açıklanmıştır. Bu durum, somuttan soyuta, bilinenen bilinmeyene ve hayatilik gibi öğretim ilkelerinin (Dirik, 2015) dikkate alındığını göstermektedir.

Bunlarla birlikte bilinçli bir tüketicinin vazgeçilmez unsurları olan bilinç, hak, sorumluluk, israf etmeme gibi önemli kavramlar, geniş örneklerle ele alınmıştır. Bu örneklerle beraber bilinçli bir tüketicinin sahip olması gereken nitelikler açıklanmıştır. Bu sonuç, başka ülkelerde okutulan ders kitaplarında da görülmektedir. Örneğin; Goodwin, Nelson, Ackerman ve Weisskopf (2008), Amerika’da ortaokullarda okutulan giriş niteliğindeki ekonomi ders kitaplarının tüketici davranışını nispeten basit ve rasyonel yönleriyle ele aldığını ve bireysel tüketicilerin mantıksal olarak izleyeceği davranışlara odaklandığını söylemektedir. Yani ders kitaplarında eylemden ziyade didaktik söylemlerin hâkim olduğunu söylemek mümkündür.

İkinci olarak, 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında bilinçli tüketici konuları incelenmiştir. 5. sınıf ders kitabında bilinçli tüketici konularının “Üretim, Dağıtım ve Tüketim”, “Etkin Vatandaşlık” ve “Küresel Bağlantılar” ünitelerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak ağırlıklı olarak bilinçli tüketici kavramları, “Üretim, Dağıtım ve Tüketim” ünitesinde yer almıştır. Ders kitabında bilinçli tüketiciyle ilgili kullanılan kavramlar analiz edildiğinde, 4. sınıf ders kitabındaki bazı kavramların daha geniş bir şekilde ele alındığı ve bu kavramlara daha fazla vurgu yapıldığı görülmüştür.

Ekonomi ve tüketim kavramlarına bağlı olarak ihtiyaç kavramının yine önemli bir yer tuttuğu ve en çok kullanılan ikinci kavram (67) olduğu görülmüştür. Ancak 4. sınıf ders kitabında sosyal ve kültürel ihtiyaçlar olarak sunulan bazı gereksinimler, burada temel ihtiyaçlar kategorisinde yer almıştır. Çünkü modern yaşamın gerekleri olarak sağlık, eğitim, ulaşım, haberleşme gibi hizmet alanları, temel ihtiyaçlar haline

gelmiştir. Yani temel ihtiyaçlar, kişilerin ekonomik şartları ve yaşam tarzlarına göre değişen göreceli bir durum (Sarıipek, 2017) olarak değerlendirilmelidir.

4. sınıf ders kitabında nispeten daha az frekansa sahip olan ekonomi (23), üretim ve dağıtım kavramlarının, 5. sınıf sosyal bilgiler kitabında daha yoğun kullanıldığı görülmüştür. Üretim kavramı içerisinde girişimci ve girişimciliğin önemine detaylı bir şekilde değinilmiştir. Temel kavramlardan biri olan tüketim; bütçe, tüketici, satın alma gibi kavramlarla ilişkilendirilmiştir. Bu bölümde tüketici kavramının içerisinde hak (arama yolları) ve sorumluluk (vergi) gibi çeşitli konulara dikkat çekilmiştir. Ayrıca 4. sınıf ders kitabında olduğu gibi bilinçli bir tüketicinin niteliklerine daha ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Her iki ders kitabında özelliklerine yer verilen bilinçli tüketici kavramı, Eriksson ve Hjalmeskog (2017) tarafından 1962-2011 yılları arasında İsveç'te ortaokullarda okutulan ev ekonomisi ders kitaplarının gıda tüketimi açısından incelendiği çalışmada ortaya çıkarılan "ideal tüketici" kavramıyla benzerlik göstermektedir. İlgili çalışmada "ideal tüketici", sağlıklı ve sadık tüketici, sağlıklı, tasarruflu ve özenli tüketici ve sağlıklı, tasarruflu ve çevreye duyarlı tüketici üç temel boyutta ele alınmıştır. Her üç tüketici boyutunun da ortak yönü, sağlık argümanlarına sahip olmasıdır. Bu bağlamda "bilinçli tüketici" ve ideal tüketici kavramlarının sağlıklı, güvenilir ürünleri tercih etme, tasarruflu olma ve israftan kaçınma gibi nitelikleri temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Tespit edilen sorunlar açısından bakıldığında yalnızca 4. sınıf ders kitabında, çocukların para kavramına bakışına ve aile bütçesine ilişkin örneklerin uygun olmayan ve basmakalıp yargılar içerdiği tespit edilmiştir. Bu tür örnekler kullanılırken, daha özenli olunması gerekmektedir. 5. sınıf ders kitabında ise herhangi bir sorun görülmemiştir. Sonuç olarak her iki kitabın öğrencileri bilinçli tüketiciler olarak yetiştirme konusunda yeterli olabileceğini söylemek mümkündür. Ancak bu konuda sahada çalışan sosyal bilgiler ve sınıf öğretmenlerinin görüşlerini almak, daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

İki kitap genel olarak değerlendirildiğinde, 5. sınıf ders kitabında bilinçli tüketicilik konuları daha fazla üniteyle ilişkilendirilmesine rağmen 4. sınıfta bilinçli tüketicilik konularının daha yoğun ve somutlaştırıcı örnekler ve etkinliklerle ele alındığı görülmüştür. 5. sınıf ders kitabında ise ağırlıklı olarak "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" ünitesinde işlendiği ve sarmallık ilkesi (MEB, 2018b; Sağ, 2017) gereği, 4. sınıfta öğrenildiği kabul edilen bazı konuların genişletilerek sunulduğu, önceki konularla bağlantılı olarak daha yeni kavramlara yer verildiği görülmüştür.

Ayrıca ders kitaplarında tüketim öncesi, tüketim sırası ve tüketim sonrasında haklara yer verildiği görülmüştür. Kepenekci ve Ökdem (2013), çalışmasında hayat bilgisi ve sosyal bilgiler ders kitaplarında tüketim sonrası haklara daha fazla vurgu yapıldığını tespit etmiştir. Bu çalışmada ise ilgili ders kitaplarında daha çok tüketim sonrası haklara ağırlık verildiği görülmüştür. Bu durum, daha önce sosyal bilgiler ders kitaplarında tespit edilen tüketim sonrası haklar konusundaki eksikliklerin giderildiğini göstermektedir.

Son olarak her iki ders kitabında da doğru alışveriş, ihtiyaç listesi hazırlama ve bütçe oluşturma konuları üzerinden finansal okuryazarlık becerisinin kazandırılmasına yönelik etkinliklere yer verildiği görülmektedir. Benzer şekilde Güvenç (2017), yaptığı çalışmada finansal okuryazarlıkla ilgili en fazla öğrenme çıktılarının sosyal bilgiler öğretim programında yer verildiğini ve hayat bilgisi dersleriyle tutarlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca Maier ve Nelson (2014), hazırladıkları *"Introducing Economics: A Critical Guide for Teaching"* adlı rehberde, Amerika Birleşik Devletleri'nde liselerde okutulan ekonomi ders kitaplarında daha çok bir ev bütçesinin nasıl oluşturulacağına, akıllıca seçimlerin nasıl yapılacağına ve manipülatif pazarlama havuzlarının (reklamın) nasıl tanınacağına dair faydalı ve pratik bilgiler içerdiğine vurgu yapmaktadır. Bu durum, her iki ülkede okutulan ders kitaplarının öğretmeyi amaçladığı temel ekonomik konular ve kavramların bazı yönlerden benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ders kitapları, bilinçli tüketicilik becerileri ve değerleri açısından incelendiğinde, 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programı'nda (MEB, 2018b) yer alan bilinçli tüketicilik eğitiminin kapsamına giren araştırma, karar verme, finansal okuryazarlık, öz denetim, iş birliği, yenilikçilik ve girişimcilik becerileriyle sorumluluk ve tasarruf değerlerinin kazandırılmasına yönelik örnekler ve etkinliklere yer verildiği tespit edilmiştir. Bilinçli tüketicilik becerileri ve değerlerinde daha çok elde edilecek kişisel kazanımlara ağırlık verildiği görülmektedir. Benzer sonuçlara Kuurula ve Rauma'nın (2008) 2004 ve 2006 yılları arasında Finlandiya'da okutulan ev ekonomisi ve sağlık eğitimi ders kitaplarını incelediği çalışmada ulaşılmıştır. Gıda ve beslenme ile ilgili değer odaklı bilgilerin bireysel, sosyal ve çevresel açıdan incelendiği bu çalışmada elde edilen

sonuçlar, ders kitaplarında çoğunlukla bireysel değerlere, yani sağlık ve hedonistik (kişisel çıkarı hizmet eden) değerlere yer verildiğini göstermiştir. Buna karşın sosyal değerlere ve yemeğin etik ve çevresel değerlerini içeren ifadeler daha az odaklanıldığını belirlenmiştir.

Ders kitaplarında bilinçli tüketici konularını inceleyen bu araştırmanın kuvvetli yönü, 2018 yılında basılan kitapları bilinçli tüketici konuları ve kavramları açısından geniş bir şekilde değerlendiren ilk araştırma olmasıdır. Zayıf yönü ise yalnızca ders kitaplarının içerik analizine dayanması ve öğretmen görüşlerini içermemesidir.

Araştırma sonuçları bağlamında bazı önerilerde bulunmak gerekmektedir. Öncelikle bilinçli tüketici konusunda araştırma yapacak kişilerin ders kitaplarını daha farklı yönlerden ele almaları mümkündür. Bunun yanında ders kitaplarının içeriği, sınıf ve sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerine başvurularak değerlendirilebilir. Bunların yanında ders kitaplarındaki bazı sorunlu örnekler düzeltilmeli ve 5. sınıf ders kitabında daha fazla somut etkinliklere yer verilmelidir. Sosyal bilgiler öğretmenleri ise ders kitaplarındaki etkinliklerin yanında drama, rol oynama, metin ilişkilendirme testi gibi çeşitli yöntemlerle ve uygulamalar birleştirerek kullanabilirler. Bu kapsamda ders kitaplarındaki etkinliklerin yanında öğrencilerin ailelerini sürecin içerisine dâhil edebilecek “Aile Görüşmeleri” ve “Piyasa Araştırmaları” etkinlikleri yapılabilir.

Kaynakça

- Altıok, N. (2010). *“İlköğretim programlarının bilinçli tüketici davranışlarını kazandırma düzeyine ilişkin bir araştırma”*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile ve Tüketici Bilimleri Anabilim Dalı.
- Akyüz, Z. (2009). *“İlköğretim çağındaki öğrencilerin tüketim davranışları ve tüketici bilinç düzeyi”*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İşletme Eğitim Anabilim Dalı.
- Baudrillard, J., *The consumer society: Myths and structures*, London, Sage, 2016.
- Buğday, B. E. (2015). *“Bilinçli tüketici ölçeği geliştirme çalışması”*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Aile ve Tüketici Bilimleri Anabilim Dalı.
- Buğday, E. B. ve Babaoğlu, M. (2016). Bilinçli Tüketim Kavramının Boyutları: Bilinçli Tüketim Davranışının Yeniden Tanımlanması. *Sosyoekonomi*, 24(30): 187-206.
- Creswell, J. W., *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (3. Baskıdan Çeviri), Çev. Ed.: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2016.
- Demir, E. (2018). *“İnternet Reklamlarının 8-11 Yaş Grubu Çocukları Üzerindeki Tüketici Davranışlarına Etkisi”*, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(2): 96-104.
- Dere, İ., Kızılay, N. ve Alkaya, S. (2017). *“İyi Vatandaş Kavramı, Ailede ve Okulda İyi Vatandaşlık Eğitimi Hakkında Velilerin Görüşleri ve Algıları”*. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 8(30): 1974-1993.
- Dirik, Mehmet Zahit, *Eğitim Programları ve Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2015.
- Durusoy, A. (2005). *“Aristoteles'ten Gazzali'ye Klasik Mantıkta Anlam Kuramı”*. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 28(1): 37-52.
- Dündar, Ş. (2017). *“Bilinçli Tüketici ile İlgili Anne-Baba Rol Model Davranışlarının, Anne-Baba İletişiminin ve Sosyal Bilgiler Dersinin Çocukların Bilinçli Tüketiciler Olarak Sosyalleşmelerindeki Etkisi”*. Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(2): 726- 743.
- Eriksson, L. ve Hjalmskog, K. (2017). *“The “Ideal” Food Consumer in Home Economics: A Study of Swedish Textbooks from 1962 to 2011”*, *International Journal Of Consumer Studies*, 41(3): 237-244.
- Ersoy, A. ve Papatça A. (2015). *“İlkokul Öğrencilerinin Hikâyeler Aracılığıyla Bilinçli Tüketici Farkındalığının Geliştirilmesi”*, *Eğitimde Politika Analizi Dergisi*, 4(1): 61-78.
- Ersoy, S. ve Nazik M. H. (2006). *“Ergenlerde Tüketici Bilinç Düzeyi Üzerine Bir İnceleme”*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 16, s. 313-328.
- Goodwin, N., Nelson, J. A., Ackerman, F. ve Weisskopf, T. (2008). *Consumption And The Consumer Society*, Global Development And Environment Institute, 1-26. http://ase.tufts.edu/gdae/education_materials/answer_modules/Answers_Consumption_and_the_

- Consumer_Society.pdf, [Erişim tarihi: 01.07.2019].
- Güvenç, H. (2017). "Öğretim Programlarımızda Finansal Okuryazarlık", İlköğretim Online, 16(3), s. 935-948.
- Hayta, A. B. (2006). "Tüketici Haklarının Tüketici Eğitimindeki Rolü", Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(3): 239-250.
- Kepenekci, Y. K. ve Ökdem, M. (2013). "İlköğretim Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Tüketici Hakları", İlköğretim Online, 12(3): 674-686.
- Kılınç, E. ve Dere, İ. (2013). "Lise Öğrencilerinin 'İyi Vatandaş' Kavramı Hakkındaki Görüşleri". Journal of Social Studies Education Research, 4(2): 103-124.
- Kırkkbir, F. ve Cançelik, M. (2015). "Tüketici Hakları Bilincinin Arttırılması Yöntemlerine Yönelik Bir Saha Araştırması: Trabzon İli Örneği". Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 27, s. 255-264.
- Kuurula, S. ve Rauma, A. (2008). "Food and Nutrition Related Values in Finnish Health Education and Home Economics Secondary School Textbooks". Journal of Family and Consumer Sciences Education, Vol. 26: 29-41.
- Maier, De Mark H. ve Nelson, Julie, Introducing Economics: A Critical Guide for Teaching, London, Routledge, 2014.
- Malbeği, F. (2011). "Drama yönteminin sosyal bilgiler dersi başarısına ve bilinçli tüketicilik düzeyine etkisi". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı.
- Malbeği, F. ve Sağlam, H. (2013). "İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Bilinçli Tüketiciliğine İlişkin Görüşleri", Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 32(1): 251- 268.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], Tüketici Hakları. Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2012.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], Çocukların Temel İhtiyaçları 1., Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2013.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], İlkokul Hayat Bilgisi Dersi 1, 2 ve 3. Sınıflar Öğretim Programı. Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018a.
- MEB [Milli Eğitim Bakanlığı], Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (4-7. Sınıflar). Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018b.
- Merriam, S. B., Nitel Araştırma, Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber, (3. Baskıdan Çeviri), Çev. Ed. : Selahattin Turan. Ankara, Nobel Yayıncılık, 2018.
- Öner, Necati, Klasik Mantık. Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Özkaya, O. (2013). "İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin tüketici eğitimi konusundaki bilgi ve tutumlarının incelenmesi". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Aile ve Tüketici Eğitimi Anabilim Dalı .
- Patton, Q. M., Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri, (3. Baskıdan Çeviri), Çev. Ed.: Mesut Bütün ve Selçuk Beşir Demir, Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2018.
- Pınarcı, G. G. (2007). "İlköğretim öğrencilerine farklı yöntemlerle verilen tüketici eğitiminin etkisinin belirlenmesi". Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Aile Ekonomisi ve Beslenme Anabilim Dalı.
- Resmi Gazete, (8 Mart 1995). 4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22221.pdf>, [Erişim tarihi: 01.07.2019].
- Resmi Gazete, (14 Mart 2003). 4822 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030314.htm#1>, [Erişim tarihi: 01.07.2019].
- Resmi Gazete, (28 Kasım 2013). 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/11/20131128-1.htm> [Erişim tarihi: 01.07.2019].
- Sağlam, H. İ. (2010). "İlköğretim Öğrencilerinin Bilinçli Tüketicilik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Kuramdan Uygulamaya Eğitim Bilimleri, sayı: 104, s. 2531-2568.
- Sarıpek, D. B. (2017). "İhtiyaç" Kavramı Ekseninde Sosyal Koruma: Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı", İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi, 4(12): 43-65.

- Sağ, R., İçerik Tasarımı. İçinde Oral, B. ve Yazar, T. (Ed.), Eğitimde Program Geliştirme ve Değerlendirme (ss. 300-333). Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2017.
- Senemoğlu, O. (2017). "Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü: Karşılaştırmalı Bir Analiz", İnsan ve İnsan Bilim Kültür Sanat ve Düşünce Dergisi, 4(12): 66-86.
- Sert, P. (2002). "İlköğretim öğrencilerinin tüketici davranışları". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi Eğitimi Anabilim Dalı.
- Sezgin, N. (2008). "İlköğretim ikinci kademe öğrencileri ve annelerinin yiyecek satın alma davranışları ve bunu etkileyen faktörler üzerine bir araştırma". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Ev Yönetimi Eğitimi Anabilim Dalı.
- Silverman, D., Nitel Verileri Yorumlama, (5. Baskından Çeviri), (Çev. Ed. Erkan Dinç). Ankara, Pegem Akademi Yayıncılık, 2018.
- Şahin, E., 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Ankara, Anadol Yayıncılık, 2018.
- TBMM, (2019). "Tüketicilerin Korunması", https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tc_anayasasi.maddeler?p3=172 [Erişim tarihi: 17.09.2019].
- Tüysüz, S., 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı, Ankara, Tuna Matbaacılık A.Ş., 2018.
- Uyanık, C. (2015). "İlkokul 4. sınıf öğrencilerinin bilinçli tüketici durumlarının incelenmesi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlk öğretim Anabilim Dalı.
- Uysal, A. (2017). "Ortaokul kademesindeki öğrencilerin tüketim davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.
- Ünay, H. (2012). "İlköğretim öğrencilerine verilen tüketici eğitiminin gösterişçi tüketimi önlemedeki etkisinin incelenmesi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H., Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2008.